

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 7 Sayı/ISSUE 13 Yıl/YEAR: 2024 Alındı/RECEIVED: 02-02-2024 – Kabul/ACCEPTED: 27-06-2024

Melek Tavus'un Yükselişi ve Düşüşü Mr. Bruinessen'e Taziye: Ehl-i Haklar Maalesef Melek Tavusu Öldürdüler. Etini Yediler, "Yeniden Doğum" ve "Yeniden Ziyafet" İçin Kemiklerini Özenle Ayırdılar

The rise and fall of the holy peacock (Malak Tâwûs). Condolences to Bruinessen: In Guran region, they killed the peacock, cooked it and eat, They hid their bones for "rebirth"

Ahmet KÜÇÜKKALFA¹

Abstract

" [In February 2023, "www.academia.edu" asked me to comment on a statement titled "İslâm's margins: Ahl-e Haqq, angels and peacocks, and the marginal scholars who loved them" by the famous Kurdologist Martin van Bruinessen, one of the conference papers held at the Netherlands Utrecht University in 2022. I spent many years on this subject. I had very different determinations from Mr. bruinessen I decided that it would be useful to explain the subject with a comprehensive article. In terms of the integrity of the subject, it became necessary to provide an explanation for another famous Kurdologist Philip G. Kreyenbroek's article on "The Religious Textual Heritage of the People of the Haqq." I

Öz

2023 yılı Şubat ayında "www.academia.edu" internet sitesi tarafından, Hollanda Utrecht Üniversitesi'nde 2022 yılında gerçekleşen konferans bildirilerinden biri olan ünlü Kürdolog Martin van Bruinessen'e ait "İslâm's margins: Ahl-e Haqq, angels and peacocks, and the marginal scholars who loved them / İslâm'ın marjinaleri: Ehl-i Hak, melekler ve tavus kuşları ve onları seven marjinal bilgeler " konu başlıklı bildiriye yorum yapmam istenmişti. Bu konu için uzun yıllarımı vermiştim. Sayın Mr. Bruinessen'den çok farklı tespitlerim vardı. Kapsamlı bir makale ile konuya açıklama getirmemin faydalı olacağı kararına vardım. Yazarın diğer iki makalesi de bu konuyla ilgiliydi. Konunun bütünlüğü

¹ Ahmet Küçükkalfa, Yüksek Lisans, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, akucukkalfa@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9201-8651

hope to have answered the questions of the circles interested in the issue of Ahl-i Haqq. The main source of our information about the Divine / Elahi family; are the intuitions, sensations (rumours) and narratives of family members about themselves. In addition to the information on the official website of Nur Ali Elâhi, published by these narratives, our other main source, son Bahram / Bahram Elâhi, Mr. These are the words of Bruinessen in his article. (Bruinessen, 2022, Bruinessen, 2020, Bruinessen, 2014, Kreyenbroek, 2022, www.ostadelahi.com; 24 Mart 2023)

A list of my researchs in Iran, which has been published since 2011, is the bibliography section. Some parts of these research articles are included in these articles in terms of the whole article.”]

“ As it is known, with the 1648 Treaty of Westphalia, which ended the religious wars in Europe, it was accepted that "the nationality and sect of the princes have nationality and sect in their people". 1.000 years of Turkish rule (1963-1925), which started with the Ghaznavid-Turkish state in Iran, ended with the intervention of England. He became the king of Iran as a caretaker (father) “Reza Shah Pahlavi” whose literacy was even questioned. According to the new theory, Turks never existed in Iran. Turkish speakers were Azeris who had to learn Turkish under Turkish and Mongolian persecution. The local/autochthonous peoples of Iran were Persians (Fars) and Kurds. A new state and a new people were being invented. According to the new theory, ‘the 3.000 years old cultural treasure in Iran’ belonged to the ‘Fars-Pers’

açısından diğer ünlü Kürdolog Philip G. Kreyenbroek’un “Ehl-i Hak Dini Metinsel Mirası” üzerine makalesine de bir açıklama getirmenin gerekliliği doğmuştu. Ehl-i Haklar konusuna ilgi duyan çevrelerin sorularına cevap vermiş olmayı ümit ediyorum. İlâhi / Elâhi ailesi hakkında bilgilerimizin ana kaynağı; bizzat aile üyelerinin kendileri hakkındaki sezgileri, duyuları (rivayetleri) ve anlatımlarıdır. Bu anlatımların yayınladığı Nur Ali Elâhi’nin resmi-official internet sitesindeki bilgilere ek olarak, diğer ana kaynağımız, oğul Behram / Bahram Elâhi’nin, Mr. Bruinessen’in makalesinde geçen sözleridir. (Bruinessen, 2022, Bruinessen, 2020, Bruinessen, 2014, Kreyenbroek, 2022, www.ostadelahi.com; 24 Mart 2023)

(*2011 yılından itibaren yayın imkânı bulan İran sahasındaki araştırmalarımla ilgili bir liste kaynakça bölümündedir. Bu araştırma yazılarımdan bazı bölümler, makalenin bütünlüğü açısından bu makalede de yer almıştır.)

Bilindiği gibi Avrupa’da din savaşlarını sona erdiren 1648 Westfalya anlaşması ile “Prens’in milliyetinin ve mezhebinin, hakkında milliyeti ve mezhebi olduğu” kabul edilmişti. İngiltere’nin 1925 yılındaki müdahalesi ile İran’daki Gazne-Türk devleti ile başlayan 1.000 yıllık Türk egemenliği (963-1925) sona ermiştir. Okur-yazarlığı dahi şüpheli bir bekçi “*Rıza Şah Pehlevi” olarak, İran kralı olmuştu. Yeni kurama göre İran’da Türkler hiç var olmamışlardı. Türkçe konuşanlar, Türk ve Moğol zulmü altında Türkçe öğrenmek zorunda kalan Azerbaycanlılar’dı. İran’ın yerel/ otokton halkları Farslar (Persler) ve Kürtler’di.

culture. A bright future is promised to the intellectuals and faith leaders who adapt to this new situation. Today, the 1,000-year-old Turkish cultural treasure is defined as "Persian Art".

The Iranian state and the Iranian people had culturally defined it. As an alternative to Iran, Kurdistan and the Kurdish people also needed to be defined culturally. Can Ahl-i Haqq belief and culture be a good alternative? There were some problems. There was a corpus inherited from the Russian orientalists. As the Russian orientalists understood, Leks, Karakoyunlus, Gürans-Görens were not Kurds. According to the religious book "Seranjam" published by Minorsky, Ehl-i Hakk originates from Central Asia. The Kalâm Collection (Canon) belonging to 24 poets (+poet Sail), starting with Bayrak Kuşcuoğlu in the 14th century, is in Turkish. How should the relationship between Kurds and Kurdistan be established? It was an advantage that the people were illiterate and poor. Sufi dervish Nur Ali Elâhi, who lived between four walls until the age of 21, constantly heard divine voices, and had long hair and beard until the age of 35, was a suitable candidate. At the age of 11, Nur Ali Elâhi felt Sultan İshak, the "Hünkârı-Havendigârı" of the Ehl-i Hakk, in his body. Always honored by orientalists (Bruinessen, Kreyenbroek and others...), the Elâhi family* have many books envisioned in their rich imaginations (including the belief in the Ahl al-Haqq) has. *[Nur Ali Elâhi, his visually impaired brother Melek Can Nemati (1906-1993) and his son Bahram Elâhi (d. 1931-...)]

Yeni bir devlet ve yeni bir halk icat ediliyordu. Bu yeni duruma uyum gösterenler aydınlara ve inanç önderlerine parlak bir gelecek vaat edildi. Yeni kurama göre, İran'daki kültürel hazine, 3.000 yıllık Fars-Pers kültürüne aitti. Günümüzde de 1.000 yıllık Türk Kültür hazineleri "Persian Art" olarak tanımlanır. (* I. Rıza Şah Pehlevi)

Pers-Fars devleti kültürel olarak tanımlanınca, Kürdistan'ın da kültürel olarak yaratılması gerekiyordu. Ehl-i Hak inancı ve kültürü iyi bir alternatif olarak görünüyordu. Bazı sorunlar vardı. Rus oryantalistlerden miras bir külliyat vardı. Oryantalistlerin farkına vardıkları gibi Lekler, Karakoyunlular, Guranlar-Görenler Kürt değillerdi. Minorsky'nin yayınladığı inancın kitabı olan "Serencam", onların Orta Asya kökenli olduğuna işaret ediyordu. Başlangıçtan itibaren Bayrak Kuşcuoğlu ile başlayan 24 şairlik (+ şair Sail) Kelâm külliyat (Canon) başlangıçtan itibaren Türkçe idi. Kürt ve Kürdistan'a dönüşüm nasıl olmalıydı? Halkın cahil ve yoksul olması bir avantajdı. Nur Ali Elâhi'nin (1895-1974) keşfedilmesi, diğer Azerbaycanlı aydınlara göre oldukça geç bir tarihte oldu. 21 yaşına kadar dört duvar arasında yaşayan ve sürekli ilâhi sesler duyan, 35 yaşına kadar, saç ve sakalları uzun bir derviş giysisi ile dolaşan Nur Ali Elâhi, uygun bir adaydı. O, daha 11 yaşında Ehl-i Hakk inancının "Hünkârı-Havendigârı" Sultan İshak'ın varlığını bedeninde hissetmişti. Oryantalistler (Bruinessen, Kreyenbroek ve diğerleri...) tarafından her zaman itibar gören Elâhi ailesinin* zengin muhayyilelerinde tasavvur ettiği pek çok kitapları (Ehl-i Hak inancı da

Bahram Elâhi's commemoration of "The blessed deceased Nur Ali Elâhi, who left feathers in his grave and disappeared..." in 1982 angered traditional Ahl al-Haqq sages. In 1987 (Iranian Guide, Shamsi 1386) "The Elâhi family, who rejected the Ahl al-Haqq belief and was hostile," was excommunicated by the Ahl al-Haqq Council.

In addition to the legend of "Persian and Persian Art", the legend of "Elâhis and People of Rights" continues in European and American museums and publications.

"Black David / Satan / İblis / Malek Tavus" is not found in the religious texts of Ahl-i Haqq (Seranjam & Kalâms). Sacred things that are forbidden to be eaten and sacrificed in Yezidi religious texts are eaten and sacrificed alive, including the Rooster, the avatar of the Peacock Malak."

Keywords: Bruinessen, Kreyenbroek, Yârsân (Ahl-e Haqq), İran Gûrân region, Nur Ali Elâhi, Seranjam & Kalâms, Yezidis, Satan or the Peacock Angel (Malak Tâwûs). 1.Heterodoks İslâm Kozmolojisi'nden, Yezidi Yaratılış ve Melek Tavus İncancına

dâhil) oldu. *[Nur Ali Elâhi, kör kızkardeşi Melek Can Nemati (1906-1993) ve oğlu Behram Elâhi (d. 1931-...)]

Behram Elâhi'nin 1982 yılında kurguladığı "kuş tüylerini geride bırakarak mezarından uçarak kaybolan kutsal ölü Nur Ali Elâhi..." senaryosu, geleneksel Ehl-i Hak pirlarını öfkelenrdirdi. 1987 yılında (İran takvimi, Şemsi 1386 yılında) toplanan Ehl-i Hak Meclisi'nde "Elâhi ailesi ve eserleri, inanç dışı kabul edilerek" aforoz edildi.

Batılı odaklarca "Fars/ Persian & Persian Art" efsanesi ile birlikte "Elâhiler ve Ehl-i Haklar" efsanesi de sürdürülmeye devam ediyor.

Ehl-i Hak dini metinlerinde (Serencam and Kelâmlar), Yezidi dini metinlerinde yenilmesi ve kurban edilmesi yasak olan kutsal canlılar, Tavus Melek'in avatarı horoz dâhil yenilmekte ve kurban edilmektedir ve "Kara Davut/ Şeytan/ İblis/ Melek Tavus" bulunmaz.

Anahtar kelimeler: Bruinessen, Kreyenbroek, Yârsân (Ehl-i Hak), İran Guran-Gören bölgesi, Nur Ali Elâhi, Seranjam & Kelâmlar, Yezidi, Şeytan veya Melek Tavus

1.Heterodoks İslâm Kozmolojisi'nden, Yezidi Yaratılış ve Melek Tavus İncina...

“Başlangıçta Tanrı, kendi yüce özünden Beyaz İnci'yi yarattı.
İlk gün Tanrı, Melek Azazil'i yarattı. Ve o, hepsinin başkanı olan Tavus Melek'tir.”
Yezidiler'in kutsal kitabı: Kara Kitap (Mushaf-ı Reş)

Beyaz inci ve sudan yaratılış konusu İslâmiyet'in erken devirlerinden itibaren heterodoks İslâm'ın (Tasavvuf'un, Sufizm'in, Bâtini İslâm'ın) konusu olmuştur. Bu yönde kavrayış için “Kuran, Enbiya 21:30” delildi. “Önce yer-gök ayrılmış, aradaki “Su / Nur” Denizi'nden canlı olan her şey yaratılmıştı.

Bu yaratılış konusu, Mevlânâ'nın (1207-1273) şiirsel ifadesi ile:

“Yumurtaya benzer bir inci coştı, eridi, deniz oldu;
deniz köpürdü, köpüğünden yer oldu, buğusundan gök.”
(Mevlânâ, 2000: I/B. 2360)

Photo 2 B : “Beyaz tavus kuşu kadar beyaz inci / Pearl as White as a White peacock” (Schimmel, 2009: 9/ 13-20; Kâdi, 1977: 20-22) (Photo credit; www.pixabay.com / 867152)

Bir dönem Ebü'l-Hasan el-Eş'ari'ye (öl. 935) ait olduğu varsayılan, yazarı belli olmayan Şeceretü'l-Yağın (Madrid 1987) adlı eserin mukaddime (başlangıç) bölümünde “... (beyaz) tavus kadar beyaz inci” ifadesi geçer. (Fettâh, 1995: 11/444-447) Schimmel, [8. Yüzyıl'da Mukatil'in ve 9. Yüzyılda Tusteri'nin (öl. 896) Nur suresi (24: 35) yorumlarına, “ünlü sufi Razi'ye ait “bir nilüfer çiçeği içinde olan beyaz inci” ve Hint Bengalli yazar Kâdi'nin hadis derlemesindeki “(beyaz) tavus

kuşu kadar beyaz inci'yle"] ilgili "Muhammedi Nur ve Beyaz inci" yorumlarına işaret eder. (Schimmel, 2009: 9/ 13-20; Kâdi, 1977: 20-22)

1.1. Araplar'ın Tavus Kuşu İle İlk Karşılaşması

Tavus kuşunun doğal yaşam alanı Hindistan'dır. Tavus kuşları Hint-Pakistan türbelerinin pek çoğunda korunur, bazı yerlerde ise tavus tüyleri ziyaretçileri kutsamak için kullanılır. (Schimmel, 2004: 53) Bilginin ve müziğin Hintli tanrıçası Sarasvati, tavus kuşunun üzerinde seyahat ediyordu. (İfrah, 2005)

İran Sasani hükümdarı Behram Gur (V. Behram, 421- 438) zamanında Hindistan'dan göç ettirilerek, Orta Zağroslar'a yerleştirilen koyu esmer-müzisyen Lurlar'ın (Kürt kökenli olmayan Lurlar'ın!) tavus kuşu bilgisini, atalar kültürü olarak koruduğunu varsayabiliriz. (Fraser, 2005: 37)

Arap-İslâm ordularının doğu yönünde fetihleriyle birlikte Araplar ilk kez Türkistan-Buhara'nın bir köyü olan Efrud'ta tavus kuşuyla karşılaşmışlardı. Burası Arapça'da "Tavus kuşları" anlamına gelen "Tavavis" adını, 710 yılında (*H. 91, vali Kuteybe döneminde) almıştır. (Barthold, 1990: 103) Arap fatihlerinin ilgisini çeken Tavus kuşlarının, Halife'ye gönderilen şaşırtıcı ve görkemli hediyeler arasında yer aldığını varsayabiliriz. İpek Yolu kervanlarının taşıdığı tavuslar, tavus kuşunun göz alıcı güzelliğinin söylencelere ve edebiyata konu olmasına yol açmış olmalıdır. Kuşkusuz ünlü sufi Attar'ın (1146-1221) Tavus'u betimleyen dizelerinin etkisi de çok önemlidir;

Kanatlarının üstünde yüz değil, belki de yüz binlerce nakış vardı.

Dedi ki: "Gaybın (bilinmeyen-bilgi ötesi âlem'in) ressamı beni süsledikten sonra Çinli ressamlar kalemlerini ellerine aldılar.

Gerçi ben Kuşların Cebrâili'yim, lâkin ilâhi kazadan dolayı başımdan kötü bir olay geçti.

Bir yerde çirkin yılan benimle yoldaş oldu, bu yüzden horlanarak cennetten kovuldum.

Benim hâlvet diyarımı (cennetten-dünyaya) değiştirdiklerinde, güzel ayaklarımı verip çirkin ayaklara sahip oldum."

(F. Attar, 2007: 80)

1.2. İslâmi Teolojide "Meleklerin Tavusu" Meselesi

İnsanların yaratılmasından önce, Allah; "Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik" demesinler diye ruhlar âleminde, ezelden ebede gelecek bütün insanların ruhuna hitap ederek "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sordu. Onlarda "Evet, (buna) şahitlik ederiz" dediler (Kuran, Araf 7: 72).

Ünlü sufi Razi ye göre (öl.1209) konu ile ilgili ayetlerde geçen melaike yani melekler sözcüğünün genel olarak bütün melekleri kapsadığını, ancak, "Rabbinin katında olanlar, O'na kulluk etmekten büyüklenmezler ve yalnız O'na secde ederler" diyen Kuran-Araf suresi 206. ayeti; meleklerin yalnızca Allah'a secde ettiklerine delildi. Söz konusu ayette belirtilen meleklerin Allah'tan başka bir varlığa, yani Âdem'e secde etmeleri söz konusu değildi. İblisi de Tanrı

yaratmıştı, meleklerin öğretmeni idi. Binlerce yıl mükemmel bir ibadet hayatı sürmüştü, fakat gururu, “Ben ondan daha üstünüm. Beni “nur / ışık / ateşten” yarattın, onu çamurdan yarattın” diyerek, Âdem karşısında üstünlük iddiasında bulunmuştu (Keskin, 2002: 107-126; Kuran, Sad: 76).

Ahmet Teymur Paşa; “ünlü Sünni-Şafi fıkıhçı Muhammed el-Gazali’nin (1058-1111) vaiz kardeşi Ahmed el-Gazali (1061-1123) iyi öykü anlatır, güzel vaaz verirdi. Bağdat halkına verdiği vaazlarda “Azazil’in (Şeytan, İblis) yaratılıştaki ilâhi emre uyan, verdiği sözden dönmeyen ebedi aşka örnek olduğunu” söyleyerek, onu övüyor, “ünlü sufi Bayezid Bistami’nin de (804-874) benzer sözleri (rivayetleri)” olduğunu anlatıyordu. Bu tür sözleri Bağdat halkı arasında yankı buluyordu. Bir ihtimal, tartışmalardan etkilenen bir Yezidi şeyhi, şeytana sempati duymuştu ve takipçileri onun izinden giderek aşırı (gulat) bir inanç oluşturmuşlardır” der. Paşa’ya göre İbn Teymiyye’nin (1263-1328) eserinde “Azazil / Melek Tavus / Şeytan / İblis’den” bahsedilmediğine göre, “Azazil / Melek Tavus” daha sonraki bir tarihte “Kara Kitap’ta/ Mushafı Reş’te” yer almış olmalıdır (A. Teymur Paşa, 2008: 62-66; İbnü’l Cevzi, Mir’âtü’z- zemân / İbn Teymiyye, Risaletü’l Adevviye).

Kimi yazarlar, ilâhi cemalin tecellisi (ilâhi yüzün-güzelliğin görünümü) sayılan tavusun olumlu yönleri üzerinde dururken, kimileri de onun İblis’in (şeytanın) cennete girmesine yardım ettiğinden dolayı, onun sevdiği kuş olduğunu iddia ediyorlardı (Schimmel, 2004: 53, Yıldırım, 2008: 676).

Cebrail “meleklerin tavusu” diye adlandırıldığı gibi, tavus da kuşların Cebrail’ydi (Yıldırım, 2008: 676). Göklerde ve yerlerde secde etmediği bir karışık yer kalmayan, bundan dolayı kendisine “meleklerin tavusu” olarak bahsedilen Azâzil (Azazeil), Kerubiler’in yani cennet bekçilerinin de reisi idi ” (Ahmed Teymur Paşa, 2008: 66, 67).

Yezidi lider Muaviye İsmail Emevi’nin ifadesine göre; Yezidilerin okula gitmesi, onların Müslüman olması demektir. Okula karşı tutumları sebebiyle 20.yüzyılın başında okuma yazma bilen tek bir Yezidi yoktu (Sever, 2006: 127.) Onların zor yaşam koşullarında Attar’ın satırlarında da yer bulan yüksek edebi teşbihlerin (benzetmelerin) aralarındaki nüâns farklarının (ince ayrımların) yeri yoktu. Muhtemelen “Tavusların Cebraili”, “Meleklerin Cebraili”, “Meleklerin Tavusu” teşbihleri, “Melek Tavus’u” Yezidi inancının en üst noktalarına taşımıştı.

“Tanrı ilk gün bir melek yaratmıştı. Onun ismi Azazeil’dir. O meleklerin reisi idi.”
(Yezidiler’in Kutsal kitabı; Kara Kitap / Mushaf-ı Reş)

(*Kuşkusuz sufilerin Melek Tavus ve İblis / Şeytan konusundaki felsefi tartışmaları bu makalenin kapsamını çok aşan bir konudur.)

1.3. İslâmi Teolojide Beyaz Horoz / ve / Melek Tavus’un Avatarı Olarak Beyaz Horoz

İslâmi minyatürlerde Hz. Peygamber’in Miraç yolculuğu işlenmiştir. Peygamber, kendisine eşlik edecek olan, çevresi meleklerle çevrili Cebrail’le karşılaştığında dokuzuncu kat gökteydi (Arş-ı âlâ). Önünde, meleklerin saygıyla eğildiği beyaz bir horoz vardı. Bu horoz, Müslüman

geleneğinde, Gök Tahtı'nın altında durmakta ve bütün yeryüzü horozlarınca tekrarlanan ötüşüyle sabah namazının vaktini haber vermektedir (Melikoff, 2007: 169 v.d.). Beyaz Horoz, Âdem'e namazını ne zaman kılınacağını öğreten bir kuş olarak kabul edilmiştir. Bir hadiste "Horoz'a lânet etmeyin, çünkü o sizi namaza kaldırıyor" denmiştir. O, uyuyanları uyandıran bir müezzin olarak görülür. Mevlâna da onun için melek sözcüğünü kullanır (Schimmel, 2004: 53, Yıldırım, 2008: 384).

"... tavus kuşuna saygısızlık etmemek için, horoz da yemeyiniz; çünkü tavus kuşu daha önce sözü edilen yedi tanrıdan biridir ve biçimi horozu andırır."

(Yezidiler'in kutsal kitabı; Kara Kitap / Mushaf-ı Reş)

Melek Tavus'un bir benzeri / avatarı olan horozun yenilmesi Yezidiler'in kutsal kitabı Kara Kitap'ta yasaklı iken, Guran / Gören bölgesi Ehl-i Hakları'nda horoz, en çok tercih edilen kurbandır. N. Kasraian'ın fotoğrafında görüldüğü gibi Baba Yedigâr Hanegâhı'ndaki Horoz kurbanından sonra, yeniden doğum (enkarnasyon, don-be-don) için horozun etleri kemiklerinden ayrılmıştır. (Kasraian, 2012: 108) Bruinessen'in de işaret ettiği gibi "(yeniden doğum için kemiklerin korunmasıyla ilgili) Ehl-i Hak ve Bektaşî anlatımlarının doğrudan kaynakları kesinlikle Türk-Moğol'dur" (Bruinessen, 1991: 55-69, Roux, 1994: 136, Küçükkalfa, 2019).

Yezidiler'in kutsal kitabı Mushaf-ı Reş'de yasaklı olan "balık, marul, kuru fasulye, ceylan eti" Guran Ehl-i Hakları için yasaklı değildir (Şikariyan, 2016). Ehl-i Hak inanışına göre "Tanrı'nın yarattığı her şey temizdir." (Jukovsky, 2013: 103) Petruşevsky, yoksul köylülerin toplantılara şeker, ayran, bazen peynir, pirinç, kurbanlık sığır, koyun ve horoz eti getirdiğini açıklar (Petruşevsky, 2013, 454).

Photo 3: Baba Yedigâr'da Ehl-i Haklar'ın kadim ritüeli; horoz etini kemiklerinden ayırıp, kutsal bir yemek hazırlıyorlar. (N. Kasraian, 2012. Kurds of Iran, Tahran; Photo. 108)

Kuşkusuz Hint-Aryan teorisinin açıklanması güç çelişkilerinden birisi de Hintçe'de-Sanskritçe'de "Tanrı" anlamına gelen "Devalar" (Diva, Div, Dev), kadim İran inancında Ehrimen'le (Şeytan) birlikte Zerdüşt'ü doğumundan itibaren öldürme peşindeki kötü varlıklardır. Horoz ise gecenin bekçisi olarak, yaşayanları Ehrimen'in (İblisin, Şeytan'ın) kötülüklerinden koruyan bir muhafızdır (Hiriyanna, 2011: 19, Yıldırım, 2009:11).

2. İran Pers-Fars Devleti'nin İcadı ve Nur Ali Elâhi'nin (1895-1974) Yaşam Öyküsü

2.1. İran Pers-Fars Devleti'nin İcat Edilmesi ve Türk Etnik Kimliğinin Yok Sayılması...

1917 yılındaki Rus devrimi ertesinde Ruslar'ın İran'dan çekilmesiyle, İngiltere İran'da tek egemen güç olmuştu. 1925 yılında İngiltere'nin patronajında Kaçar-Türk devleti yıkılmış, yerine İran Fars devleti kurulmuştu. İngiltere'nin güdümünde bir bekçi-kral en iyi çözüm görünüyordu. 3 yıl boyunca Hollanda ve Belçika elçilerinin odalarının penceresi dibinde nöbet tutmakla görevli, okuma-yazma dahi bilmeyen bekçinin, "Rıza Şah Pehlevi" olarak krallık tacını takması, 1001 Gece Masalları'ndaki bir hikâyenin gerçekleşmesi gibiydi. Yeni rejime karşı isyanlar, İngiliz desteği ile yok edildi. İran'daki 1.000 yıllık Türk varlığı ve dili yasaklandı. Yeni bir halk ve devlet icat ediliyordu. **Yeni kurama göre;** İran'ın yerli / otokton halkları Farslar ve Kürtler'di, Türkler hiç var olmamıştı. 1.000 yıl süren Türk ve Moğol egemenliğinde Türkçe konuşmak zorunda kalan İranlılar / Azerbaycanlılar vardı. Sembol değeri olan bazı Türk yapıları yıktırıldı (Karadeniz, 2013: 292-305, İktisâfi, 2002: 7/63-72, Gökdağ- Heyet, 2004: 30/51-84). İran'da yaşayan halklar, özellikle Azerbaycanlılar, Fars veya Kürt olduklarını keşfettiklerinde, yeni Fars devletinin itibarlı yurttaşları olabilirdi. Günümüzde dahi Türkçeleri'nden dolayı tutuklanmaların sürdüğüne dair haberler gündemdedir (Parvin-Lange, 2023).

2.2. Halk Cahil ve Yoksuldu. Yeni Bir Ulus-Devlet Kurmanın Önünde Bir Engel Görünmüyordu.

Geleneksel toplumlarda kentsel faaliyetler dışında (saray, ordu, din, ticaret) yoksul köylülerin ve çoban yaşam süren göçerlerin okuma-yazmaya ihtiyaçları yoktu. Onların okuma-yazma öğrenmeleri, onlara daha iyi bir hayat vaat etmiyordu. Yezidi lider Muaviye İsmail Emevi'nin ifadesine göre; 20.yüzyılın başında okuma yazma bilen tek bir Yezidi yoktu (Sever, 2006: 127). Sufi-Nimetullâhiler içinde durum farklı değildi. Onların da kendi inançları hakkında bir bilgileri yoktu. Günümüz Nimetullâhileri de tasavvuf bilgisini, Batılı yazarların eserlerinden öğrenmişlerdi (Küçükalfa, 2017). Bu hüznün verici durum, Rus oryantalistlerin de raporlarına da yansımıştır. (Musalı, 2013) Osmanlı ordusunun Kafkas cephesinde savaşan Türk askerleri de, Anadolu köylüsü de, milliyetinden ve dininden habersizdi (Aydemir, 2009:112, Karaosmanoğlu, 1998:173, Küçükalfa, 2022).

İngilizler açısından sıfırdan yeni bir ulus devlet ve yeni bir halk icadı önünde ciddi bir engel görünmüyordu. Fakat kimlerle kurulacaktı? Nitelikli sayılabilecek kadrolar, 1.000 yıllık Türk

egemenliği ve kültüründen nasiplenmiş kişilerdi. Onlarda genellikle Azerbaycanlılar'dı. Yeni Fars devletinin ve halkının inşa edilmesine katılan aydınlara, parlak bir gelecek vaadi devreye sokuldu. Yoksulluk veya parlak bir gelecek? Bazı Azerbaycanlı aydınlar (Celâleddin Mirza-ye Kaçar, S. Hasan Takizade, Mahmut Afşar, Ahmet Kesrevi...) Türk kimliklerini ret ederek, İran-Fars milliyetçiliğinin öncülerinden olmuşlardı (Gökdağ- Heyet, 2004: 30/51-84). Nihayet 1935 yılında Farsça yaygın eğitim başladı (Küçükalfa 2021; Cevanşir, 2015: 117-144). Türkoloji profesörü Hüseyin Düzgün (Hüseyin Muhammedzade Sadıgh-Siddik), yaygın Şii mezhebi eğitiminin Fars'laşmayı kolaylaştırdığına işaret etmektedir (2015).

2.3. Fethullah Mokri Ceyhunabadi veya Tanınmış Adıyla “Nur Ali Elâhi (1895-1974)”

Nimetullah Mokri Ceyhunabadi'nin (1871–1920) bir oğlu olduğunda ona "Fatollah / Fethullah" adını vermişti. Fethullah evin tek çocuğuydu. 9 yaşından 11 yaşına kadar, babası ve annesi Sakine Hanım'la birlikte Sahne yerleşiminde 40 günlük inzivalara (ruhsal tecrit, çile) katılmaya başladı. Fethullah 11 yaşında iken Ehl-i Hak inancının kurucusu Sultan İshak'ın mezarı başında (Sultan Eshak, Shk / 14. Yüzyıl) bedenindeki ruhsal değişimi hissetti. (enkarnasyon, don-be-don, ruh göçü) Bu olayla birlikte adı artık **Nur Ali** olmuştu. (www. ostadelahi.com)

[(*After two years of ascetic retreats in this manner, things changed when at the age of 11, the young child was Kuchek Ali no more. Following an exceptional spiritual event at the tomb of Soltan Eshaq, he was spiritually transformed, as though a youngster's body now clothed a mature sage; even his name was changed from Fatollah to Nur Ali.) www. ostadelahi.com]

[* Minorsky'nin yayınladığı Kutsal kitap Serencam'da izlendiği gibi Sultan İshak, Guran Perdiver'de (Pir Duvarı'nda) yaşamıştır. Ruhsal bir kimlik olarak “Yeniden doğumla-enkarnasyonla geri dönmek üzere” şahin donunda (görünümünde) gökyüzüne yükselmiştir. Mezarı yoktur, olamaz.]

Nur Ali'nin 21 yaşına kadar dört duvar arasında geçen bir hayatı olmuş, bu dönemde kulaklarına İlâhi sözlerden başka bir şey ulaşmamıştı. 26 yaşında çektiği fotoğrafa göre hâlâ sarıklıydı. Söz konusu fotoğrafını 1922 yılında ilk kez gittiği Tahran'da çekirmiş olmalıdır. Sürekli oruç tutuyordu ve orucunu bozmak için her 24 saatte bir ve günbatımında sadece bir hafif yemek yiyordu. Tahran'da yaşadığı kuyumcu hikâyesine göre o hâlâ bir sufidir. Bu durumda 1929 veya 1930'da uzun saç ve sakalından vazgeçip, yeni toplumun saygın üyelerinin kıyafetlerini giymişti. Yeni devletin bürokratik kadrolarında görev yapacak yurttaşlara ihtiyacı vardı. Nur Ali'nin örgün bir eğitimi yoktu ama en azından okur-yazardı. Kirmanşah Tapu ve Kamu İşlemleri Bürosunda işe yerleşmişti. Kuşkusuz olağanüstü dönemlerde mahkemelerin önemi yadsınamaz. Mahkeme kadrolarının da acilen doldurulması gerekiyordu. 3 yıllık hukuk eğitiminden 6 ayda mezun olmuş ve 1934 yılında hâkim olarak atanmıştı. (www. ostadelahi.com)

[*Gerek biyografisinin kronolojisinde, gerek biyografisinin ayrıntılı anlatımında, onun 1930 yılında yani 35 yaşından önce mistik yaşamını ve görünümünü terk etmesi için bir zorunluluk duyması gerekmiyordu.]

1941 yılında İran, yabancı güçler tarafından bir kez daha işgal edilmiş, I. Rıza Şah tahttan indirilmiş ve ülkeden sürgün edilmişti (Gökdağ- Heyet, 2004: 30/53. Karadeniz, 2013: 6). Hâkimlik görevini sürdüren Nur Ali, 1941 yılı Aralık ayında mahkeme kararıyla adını Nur Ali Elâhi/ İlâhi olarak resmileştirdi. 1957 yılında emekli oldu (www.ostadelahi.com).

Daha 11 yaşında Ehl-i Hak inancı kurucusu (Hünkârı-Havendigârı) Sultan İshak'ın varlığını bedeninde hissedilen Nur Ali Elâhi emeklilik döneminde, yaşadığı çok sayıda mistik deneyimini yazıya dökebilirdi. İran devletinin heterodoks yayınlara karşı olan resmi tutumuna rağmen, heterodoks inanç topluluklarına hitap eden eserlerini yazabildiği verimli bir yazarlık dönemi başlamıştı. Nur Ali Elâhi'nin / İlâhi'nin heterodoks bir inanca odaklanmış olan ilk eseri "Borhan ol-Haqq / Burhan'ül Hak" 1963 yılında yayınlandı. Sayısız baskısı vitrinlerde yer aldı. 1967 yılında, babasının 1919 yılında yazdığı "Şahname-i Hakikat" kitabını keşfetti ve kitaptaki bazı anlatımları yorumladı (www.ostadelahi.com). Yerel yazarlar Hamzeh'ee ve Ziba, Nur Ali Elâhi'nin (1895-1974), ana akım Şii inançla uyumlu reformcu eserler verdiklerine işaret ediyorlar (Hamzeh'ee, 2008: 18; Ziba, 2008: 180). Ali İlâhi inancının takipçilerinden olan Azerbaycan Türk'ü İltimas Ahmediyan'la röportajında paylaştığı bazı bilgiler, resmi Şii eğitimine ait kitaptaki bilgilerin aynısıydı (Küçükkalfa, 2019).

Nur Ali Elâhi, ardi ardına eserler verirken ve eserleri İran sathında engelsiz yaygınlaşırken, Tebrizli Ehl-i Hak aydınları, orijinal Ehl-i Hak dini metinlerinden "Kelâmırlar'ı" yayınlama fırsatı bulamıyordu. Kuşkusuz imkânları da çok kısıtlıydı. "Kelâmırlar" el yazısı ile çoğaltılıyordu. 1980'li yıllarda fotokopi makinelerinin İran'a girişi ile birlikte, İran İslâm Cumhuriyeti'nin hoş karşılamadığı yayınlara çoğaltılması mümkün olmuştu. Bu yıllarda Tebriz Ehl-i Hak toplumundan Seyyid Kazım Niknejad'ın orijinal Ehl-i Hak dini metinlerinden olan "Türkçe Kelâmırlar (Bayrak Kuşcuoğlu)" fotokopi ile çoğaltılan ilk eseri. Minorsky'nin yayınladığı "Serencam" ise İran'da daha bilinmiyordu (Küçükkalfa, 2021; Babek & Sasan Şikariyan, 2016).

Oryantalistlerin Nur Ali Elâhi'yi keşfetmesi; onun İran'ın resmi Şii öğretilerine karşıt gibi görünen yayınlara kazandığı yaygın şöhretin bir sonucu olmalıdır. Bruinessen, 1974 yılında Peter Lamborn Wilson, namı diğer Hâkim Bey ile (ö. 2022) Tahran'da tanıştığını açıklıyor, "Wilson, sufiler tarafından pek sevilmediğini söylediği Seyyid Hüseyin Nasr ile temas halindeydi. Nasr, Şahbanu'dan İran İmparatorluk Felsefe Akademisi'ni kurmak için cömert bir himaye almıştı " (Bruinessen, 2022: 1-12). Kuşkusuz Batılı değerlerin savunucusu "İran Şah ailesinin" himayesinin sürmesi için, Wilson ve Nasr'ın birlikteliği önemlidir.

2.4. Melek Can Nemati (1906-1993)

Nur Ali Elâhi'nin 1974'de ölümü üzerine kör kız kardeşi Melek Can Nemati (1906-1993), onun misyonunu sürdürmüştü. O da eser vermiştir. Kız kardeşinin isteği üzerine Nur Ali Elâhi'nin Batılı

kaynaklarda “*Ostad Nur Ali Elâhi” olarak tanınması uygun görülmüştür (www. ostadelahi.com). (*Ostad: Üstad)

2.5. Behram Elâhi'nin İşleri (1931-...) ve Nur Ali Elâhi'nin Göğe Yükselişi...

1993 yılında Melek Can'ın ölümü üzerine Nur Ali Elâhi'nin oğlu Behram / Bahram Elâhi (d. 1931-...) misyonu devralmış ve o da eserler vermiştir. Behram Elâhi (1931-...), İran'daki Ehl-i Hak liderlerinin mütevazı yaşamından çok farklı, Amerika'da süren varlıklı bir yaşamı vardı ve babasından edindiği farklı fikirleriyle, Farsça konuşan bir yabancıya daha çok benziyordu. O, dostlarını, arkadaşlarını ve Ehl-i Hak pirleri / liderlerini Nur Ali Elâhi / İlâhi'nin 1974'deki ölümünden 8 yıl sonra, 1982 yılında Tahran'a yakın Heştgerd'teki (Hashtgerd'teki) anıt-mezarı başında buluşmaya çağırılmış, 100'den fazla kişi mezar yerinde buluşmuştu. Mezarı açılmış olan Nur Ali Elâhi'nin / İlâhi'nin kutsal bedeni mezarda yoktu. Bazı kuş-güvercin tüyleri etrafa saçılmıştı. Serencam'da izlendiği gibi, Sultan İshak (Eshak, Shk) bir şahin olarak (don be don) göğe yükselip yaşadığımız Dünya'yı terk etmişti. Behram Elâhi, mezar başında toplanan Ehl-i Haklar'a, daha 11 yaşında Sultan İshak'ın varlığını bedeninde hissedenden Nur Ali Elâhi'nin de göğe yükseldiğini, inancın tamamlanmış olan 7 (yedi) dönemlik çevrimin yeniden başladığını” müjdeliyordu. Boş mezar önündeki seçkin topluluk, önlerindeki kayıp ölünün, “Ehl-i Haklar'ın zerde* kilden yaratıldığını” inkâr ettiğine dair bazı haberleri de duymuşlardı. Mezar başında Behram'ın adamları ve geleneksel Ehl-i Hak inançlılar arasında öfke ve küfürlerle beslenen çatışmalar büyümüş, ikisi polis olmak üzere dört kişi ölmüştü. Ölümlü olaylar, Behram Elâhi taraftarlarının güçlü olduğu Sahne yerleşiminde de de sürmüştü. (Bilgi: Babek-Sasan Şikariyan, 2016) (*zerde: Farsça altın, altın rengi, sarı renk)

Bruinessen'in ve Nur Ali Elâhi'nin yakın dostu olan Peter Lamborn Wilson'un yani Hâkim Bey'in (öl. 2022), Amerika'da yayınladığı pedofili ve sapkınlıklarıyla dolu bir kitabı ve pedofili yaşamı vardı (Bruinessen, 2022: 1-12). Nur Ali Elâhi'nin de, 1978'de yayınladığı Asar el Haqq (Asar'ül Hak) eserinin, 1978 yılı öncesi yayınlanmış farklı içerikte bazı nüshaları / kopyaları olduğu, bazı Ehl-i Hak pirleri / liderleri tarafından fark edilmişti. Kitap, Ehl-i Hak inancının kabul edemeyeceği cinsel fantezileri de kapsıyordu. O'nun, Peter Lamborn Wilson'la yani Hâkim Bey'le yakın dostluğu biliniyordu. Topluluk hafızasında “boş mezar başında yaşanan olaylar” taze iken, kadim “Asar el Haqq” nüshasında yazılanlar, Ehl-i Hak inancına doğrudan bir küfürdü. 1987 yılında (İran takvimi, Şemsi 1386 yılında) her birinin gönlünde Sultanlık (Hünkârlık-Havendigârlık) yatan Ehl-i Hak pirlininin ortak bir karar vermesi kaçınılmaz olmuştu. Kuşkusuz böyle bir toplantının / meclisin gerçekleşmesi, merkezi kurumsal bir liderliğin ve / veya meclisin olmadığı Ehl-i Hak cemiyeti için çok nadir bir olaydı. Toplanan meclis, “Nur Ali Elâhi'nin, inanç dışında olduğunu, inançla bir bağının olmadığını ve hiçbir şekilde Ehl-i Hak inancını temsil edemeyeceğini” ilan etti. Nur Ali Elâhi ve ailesine ait fikirlerden bahseden kişiler de “*cemiyet dışı” kişilerdi, ayrıca yeni bir karar alınmasına gerek yoktu. Afroz edilmişlerdi (Bilgi: Babek & Sasan Şikariyan, 2016).

Olayların gösterdiği gibi, babası gibi Behram Elâhi'nin de hayal gücü zirvelerde dolaşıyordu. Batı'da sürdürdüğü konforlu bir yaşamı vardı ve birçok ilginç öyküyü ondan da duymaya hazır “babasından miras” oryantalistler ve oryantalist vakıfları vardı. O, nihayet “Kara Davud'u” keşfetti.

Melek Tavus'tan enkarne olan (yeniden doğum, don-be-don) Kara Davud, Melek Tavus'un yani Şeytan'ın avatarı idi. O, hırsızlıklarıyla ünlü Kalhanlı kabile üyelerinin Kara Davud'un mezarında dua ettiklerine ve Kara Davud'un onlara yardım etmesi durumunda, çaldıkları ganimetlerin bir kısmını vaat ettiklerine, bizzat şahit olduğunu, Bruinessen'e söylemekten çekinmedi (Bruinessen, 2022: 1-12). Behram Elâhi'nin Kara Davud'un makamı olarak tarif ettiği temel duvarlarını, 1836 yılında Rawlinson'da görmüştü. Rawlinson'a göre, son İran-Sasani hükümdarı Yazdigerd'in ve İran geleneğine göre Hz. Hüseyin'in eşi olan, Yazdigerd'in kızı Şehri Banu'ya ait iki sarayın yakınında olan diğer temel kalıntılarını adlandırma gereği duymamıştı. Behram Elâhi, Rawlinson'dan (yaklaşık) 200 yıl sonra, Rawlinson'un adlandırmadığı kalıntıların "Kara Davud'un makamı" olduğunu, keşfetmişti. Şikariyanlar, bu dört duvarlı temel kalıntıları için İran Sasani saraylarını koruyacak olan bir askeri kışla olmasının daha akla yakın olduğunu ifade ettiler (Babek & Sasan Şikariyan, 2016).

Bir kez daha vurgulamamız gerekir ki Guran Ehl-i Hak Dini Metinleri olan Minorsky'nin yayınladığı Serencam'da ve Kelâmlar'da Melek Tavus ve Şeytan yoktur. Bir Şeytan varsa, o Şeytan Ehl-i Hak Meclisi'nin 1987 yılında "inanç dışı" ilan ettiği kişilerin hayal dünyalarında.

2.6. Behram Elâhi ve Baba Yedigâr Meselesi...

Serencam ve Kelâmlar'da Baba Yedigâr konusunda hiçbir bilgi olmamasına rağmen, Baba Yedigâr'ın Hindistan'da ölümü sonrası kutsal bedeni, onun iki dervişi tarafından Guran'a (Gören'e) getirilmişti (Zeynel, 2004: 33, Jukovsky, 2013: 137-139). Muhtemelen yerel halk tarafından Hz. Peygamber ailesinden oduğu kabul edilen Guran'daki bir İmamzâde türbesi, Baba Yedigâr'ın türbesi olarak seçilmişti. (Haerinck & Overlaet, 2008: 287-310) Türbe zaten uzun yüzyıllar boyunca kutsaldı. Sultan İshak, Guran Perdiver'de yaşamıştı, bir türbesi-mezarı yoktu. Ehl-i Haklar'ın Perdiver'e Hac ziyareti sırasında gördüğü tek yapı Baba Yedigâr'a aitti. İmamzâde türbesinin yüzlerce yıl süren kutsallığına ilave olarak Baba Yedigâr dervişlerinin yüzyıllar yıl süren gayretli uğraşları, Baba Yedigâr'ın Ehl-i Hak inancının kutsalları listesinde yer almasını sağlamıştı.

Nur Ali Elâhi ve Behram Elâhi, Baba Yedigâr kültünden esinlenmiş olmalıdırlar. Sahne'yi kendine merkez olarak seçen Nur Ali Elâhi, sadece kendisinde olduğunu iddia ettiği gizli belgelere istinaden Sultan İshak'ın Sahne'de mezarı olduğunu iddia ediyordu (www.ostadelahi.com).

3. Mr. Kreyenbroek'in ."The Religious Textual Heritage of the Yârsân (Ahl-e Haqq) / Yârsân'ın (Ehl-i Hakk) Dini Metinsel Mirası", hakkında...

Konunun bütünsel olarak kavranması için diğer ünlü Kürdolog Philip G. Kreyenbroek'un "Ehl-i Hak Dini Metinsel Mirası" üzerine makalesine konu olan "Serencam" ve "Kelâmlar" hakkında bilgilerimi paylaşmamın gerekli olduğu kanısındayım (Kreyenbroek, 2022).

Yezidiler'in kutsal kitaplarından biri "Kara Kitap/ Mushaf-Reş", diğeri "Kitab-ı Cilve" iken Guran / Gören Ehli Hakların'ın (Yârsân, Hünkâri) kutsal dini belgelerinden biri "Kelâmlar" ve diğeri Minorsky'nin bir kısmını 1911 yılında, tamamını 1922 yılında yayınladığı "Serencam" defteridir. Türkçe hikmetli sözlerle tamamlanan, iki Türk'e ait Türkçe mühürlü ve imzalı "Serencam" 1843 tarihidir. (Musalı 2013: 176) Eser, Ehl-i Hak inancının 14. Yüzyıldan, 19. Yüzyıla kadar uzanan

tarihini kapsar. Benzetmek gerekirse Tevrat benzeri bir tarihi akışı kapsar. Serencam'da Ehl-i Hak kurucusu Sultan İshak'ın ve avatarlarının yaşamından pasajlar içerir. Serencam kitabının boyutları 11x17 cm ve 136 sayfadır. (Musalı, 2013: 160; Minorsky, 1911/ 1922)

Yüzyıllar boyunca geleneksel köylü toplumlarında okuma-yazma bilen yoktu veya çok azdı. Üç ana dilin (Türkçe, Farsça, Arapça) ve sayısız yerel lehçenin geçerli olduğu, standartlaşmış bir dilin ve eğitimin olmadığı, Guran / Gören Ehl-i Hakları'nın kutsal kitap Serencam'a ulaşılması çok zordu. Ulaşılsa dahi komşuların dillerinden ödünç alınmış sözcüklerin bolca kullanıldığı, farklı dönemlerde, farklı dillerdeki yazarların ve şairlerin oluşturduğu metinlerin ve şiirlerin toplandığı kutsal kitabın okunması ve anlaşılması ise daha da zordu. Minorsky, Serencam'daki 80 şiirden 35 şiirin Gören-Guran dilinde yazıldığını, aslen Lek-Delfan'lı Gören-Guran muhatabının da Görence şiirleri çeviremediğinden yakınır (Minorsky, 1911/ 1922; Musalı, 2013: 160).

Sözlü kültürde kutsal bilgiler, esas olarak hikâye ve şiir formunda korunmuştur. Kuşkusuz şiirler yapıları gereği değişime dirençlidir. Sultan İshak'ın ardından sultanlık yapan Sultan İshak'ın torunu Şah İbrahim döneminin şairi / Kelâm söyleyicisi Bayrak Kuşcuoğlu'nun (14. Yüzyıl) Ehl-i Hak inancını açıklayan Türkçe "Kelâmlar", yüzyıllardır Cem törenlerinde tekrar edilmektedir. Tebriz Ehl-i Hak otoritelerinden iki kardeş olan Babek ve Sasan Şikariyan'ın araştırmalarına göre; İran sahasındaki Kelâmlar'a kaynaklık eden 4 temel "Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları" belgesi / defteri bulunmaktadır. Yayınlanmış olan tüm Kelâmlar bu dört (4) Kelâm defterinden çoğaltılmıştır. Şikariyan Hanegâhı'na ait "Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları" yaklaşık 300 yıllıktır ve en eski "Kelâmlar" defteridir. Diğer 2 "Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları" defterinin fotokopileri'de Şikariyanlar tarafından temin edilmiştir. 4. defterin sahipleri, "Kelâmlar" defterinin fotokopisini Şikariyanlar'a vermeyi ret etmişlerdir. Şikariyanlar'da kütüphanelerindeki "Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları" fotokopilerini 3. taraflara vermeyi ret etmektedirler. Kuşkusuz tarihsel süreçte diğer yerel dillerde ana akım dışında oluşan farklı "Kelâmlar'da" söz konusudur. 2016 yılında Şikariyanlar'la 10 saati aşan Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları" üzerine ortak bir çalışmamız oldu. Video kayıtlarını ham haliyle yakın zamanda yayınlamayı planlıyorum.

Ehl-i Haklar'la 15 yıl süren etkileşiminin bir ifadesi olarak, kitabında Ehl-i Hak usulü bırakılmış pala bıyıklı fotoğrafına da yer veren İran doğumlu Türkoloji profesörü Hüseyin Düzgün (Hüseyin Mohammadzade Sadigh-Sıddık), İsrail Babacan'ın şahitliğine göre Sâdık Gülzârî'ye ait olan eski bir nüsha ve üç adet yayınlanan seçmelere dayanarak 1990 yılında Kelâmlâr adı altında Bayrak Kuşcuoğlu'nun 111 şiirini yayınlamıştır (Düzgün, 1990, Babacan, 2005). Bu yayına gelen eleştiriler sonucu Prof. Hüseyin Düzgün, Bayrak Kuşcuoğlu'na ait toplam 198 şiiri ve diğer 23 ulu ozana ait tüm külliyyatı (Kanon, Canon) yayınlama kararı almıştır. [*Prof. Düzgün, Bayrak Kuşcuoğlu'na ait yayına hazır 198 şiirlik "Kelâmlâr'ı" benimle paylaşmıştır. (2014)] Değeri dostum Prof. Düzgüne ait her iki "Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları'nı" yakın zamanda yayınlamayı planlıyorum.

Minorsky'nin yayınladığı Serencam kitabında yer alan Sail'e ait 5 başlık altında toplam 254 satır tutan Türkçe "Kelâmlâr" bulunmaktadır (Musalı, 2013: 176). Sail'in kapsamlı Kelâmları da, Ehl-i Hak inancını topluca açıklayan önemli bir belgedir. Ehl-i Hak pir ailelerinde Serencam defteri nüshaları bulunsa da, bu defterler farklı yazıcıların, farklı devirlerde çoğalttığı nüshalardır.

İçeriklerindeki farklılıklar kaçınılmazdır. Serencam bilgileri, Ehl-i Haklar'ın sözlü kültürlerinde korunsa da, onların Minorsky'nin yayınladığı Serencam kitabından haberleri olmamıştı. Onlar, Sail'in Kelâmları'ndan haberli olsalardı, kuşkusuz Sail'de "Ehl-i Hakk Ulu Ozanları" arasında yerini alırdı. (24+1) Gerek Rus diline, gerek bölgedeki yerel diller ve dini inanışlar konusunda bilgisiyle Azerbaycan Cumhuriyeti doğumlu akademisyen Namıq Musalı, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Ehl-i Haklar konusunda araştırmalar yapan Rus bilim adamlarının eserlerini Türkiye Türkçesine kazandırmıştır (Musalı 2013).

Melikoff, Ehl-i Hak topluluklardan Tebriz-İlhıcı'da bulunan Türk Ceheltenler'in (Kırklar), Hacı Bektaş'a bağlı olduklarına ve Şah İsmail Hatayî'nin Divanı'nı kutsal kitap olarak gördüklerine şahitlik eder (Melikoff, 1993: 34). En büyük Ehl-i Hak topluluğu olan Türk Ateşbeyliler'de de benzer eğilimler olduğunu öngörebiliriz. Prof. Hüseyin Düzgün'de yayınlamış olduğu "Kelâmlar" eserinin önsözünde Ehl-i Haklar'da rağbet gören diğer Türk sufilere ait ayrı bir "Kelâmlar" listesini de paylaşır.

Mr. Kreyenbroek'de, Mr. Bruinessen de Nur Ali Elâhî'nin eserleri ile uyumlu bilgileri tekrarlamaktadır ve geleneksel Ehl-i Hak gerçekliğinden çok uzaktırlar.

Harita / Map 1-) Doğu-Batı yönünde Hac-Göç-Ticaret Yolu ve Lek-Türkmen Yerleşimleri

3. Lekler: Ehl-i Hak Dini Metinleri'nin Yaratıcıları

Ehl-i Hak Dini Metinlerinin yaratıcıları Lek hakının yaşadığı Guran- Gören bölgesi, günümüz Kirmanşah vilayeti sınırları içindedirler. (*Günümüz Hemedan bölgesindeki Melayir şehrindeki Lek-Zendler'de, Lek tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır.) Ehl-i Hak inancı kurucusu olan Sultan İshak'ın inanç merkezi, Irak sınırına bitişik Lek-Delfan bölgesinde Kerend-Perdiver'dedir. Lek-Delfanlılar'ın yurdu, Tarihi Luristan'ın (ve Kirmanşah'ın) kuzey batı ucudur ve Irak sınırına bitişiktir (Bkz. Harita 1: Lek - Türkmen Yerleşimleri). Lekler'in etnik kimliği ve diliyle ilgili tartışmalar sürmektedir. Günümüzde Batı İran edebi eserlerinin ve Guran-Gören-Hünkâri inancının kaynağı Lek-Delfanlılar, yüzyıl ve daha öncesi kayıtlara göre, göçebe komşuları tarafından hor görülen çiftçi ve meslek sahibi yoksul kişilerdi Lek zanaatkârlarca yapılan tüfek ve el işleri tüm eyalette meşhurdu. Tebriz Lekleri, demircilikle uğraşıyorlardı (Hamzeh'ee, 2008: 89; Adjarian, 1926: 295). Merkezi devletin tüfek ve diğer savaş aletlerini üreten, yerleşik yaşamın bir gereği olarak askerlik hizmeti yapan ve vergi veren Luristan Lekleri, İbn Kesir'in "zamanın halifesi Hz. Ali'ye karşı isyan eden, vergi vermeyen ve askerlik hizmetini ret eden" Kürt tanımından çok uzaktırlar (İbn Kesir, 1994: 7/496-498). Tarıma uygun Lek-Delfan bölgesi coğrafi tanımla "Oraman" olarak adlandırılır. Oraman; çayırılık, mera anlamında olup, Türkiye Türkçesi'ne "orman" olarak geçmiştir. Yerel dilde Avroman, Hewroman benzeri türevleri vardır. Lek-Hünkâri (Gören-Goranlar) inancına ait "Oraman, Kaka, Şe-bek (Sebeg, Su-beg: Subey, Subay), Bibi..." simge adlar, Türkmenistan-Özbekistan'da halen yaşayan Çağatay Türkçe'sine ait sözcüklerdir (Küçükkalfa, 2015). Goran-Guran sözcüklerinin de, Türkçe "Gören" sözcüğünün yerel dildeki türevleri olduğu, Gordlevky'nin notlarında ve Serencam'da açıklanır (Gordlevsky, 2010: 93).

İranlı Türkolog Ali Rıza Sarrafi, Urumiye gölünün kuzeybatısında Salmas (Şahpur-Dilman)'ın Lekistan isimli bir nahiyesi olduğunu, burada Lek Türkleri'nin yaşadığını, dillerinin Güney Azerbaycan Türkçesi olduğunu, Tebriz'de Lekler diye bir mahalle olduğunu, ayrıca adı veya soyadı Lek olan birçok Salmaslı ve Tebrizli Türk ailenin olduğuna işaret etmiştir (Ekim 2015).

Lek-Hünkâri'de kurban kemiğinin kırılmaması ve kurbanın bir kısmının diğer canlılar için kırlara bırakılması (Hamzeh'ee, 2008: 254). Proto-Türk dönemine kadar uzanan kadim Türk kültürünün bir yansımasıdır (Bruinessen, 1991: 55-69, Roux, 1994: 136, Tryjarsky, 2012: 394, Ögel, 1995: 534-536; Radlof, IV: 106-107).

Ehl-i Hak inancının kutsal kitabı Serencam'da, "Delfanlılar'ın İran'ın doğusundan, Çin-Maçin'den gelen iki kardeşten türediğini-çoğaldığını" ifade eden bir bölüm vardır. (Minorsky, 1911: 27) Rus Oryantalist Marr'ın kayıtlarına göre Ehl-i Haklar üç günlük oruçlarını açıklarken, atalarının süvariler (atlı savaşçılar) olduklarına dair kadim bilgiyi öne sürmektedirler (Marr, 1927)

Minorsky (The Guran, BSOAS, Cilt XI, p. I, 1943, sf. 84) Goranlar'ın kendilerinin 13. yüzyılın ikinci yarısında *Şehr-i Zor'un eski Kürt sakinlerini ya sürerek yerlerine yerleştiklerini ya da sürmek yerine bir süre sonra yerleştikleri bu bölgenin tamamını kapladıkları görüşünü ileri sürer. (Edmonds, 2003: 31) (*Şehr-i Zor: Hemedan-Musul arası)

Guran dili, Kürtçeden ayrı bir dildi. Goran-Guranlar'a sığınmak zorunda kalan bazı küçük Kürt aşiretleri Kürtçe konuşuyordu. (Nikitin, 305-306)

En büyük Ehl-i Hak topluluğu olduğu (%35!) ifade edilen Ateşbeyliler'in ana dili Türçedir. İran'ın kuzeybatı ucunda olan Türkiye sınırına yakın Maku Göraneları, Karakoyunlu- Türkleri'dir. (Karakoyunlu Türk Devleti, 1380-1467) Bölgeyi ziyaret eden Melikoff, Tebriz, Karadağ-Karacadağ'dakilerin ve Karapapaklar'ın "Gören ve Türk" olduklarına şahitlik eder (Melikoff, 1993: 59, 60). Yıllardır gözlemde bulunduğum İran Azerbaycanı'ndaki şehirlerde yaşayan Ehl-i Hak Görenler, Türk'türler. Rus işgalleri döneminde 1916 yılında bölgeyi ziyaret eden Rus oryantalist Gordlevsky (1876-1956), Türk-Karakoyunlular'a atfedilen Goraniler (Guraniler) sözcüğünü "Görenler, Tanrı'yı Görenler" olarak açıklar (Gordlevsky, 2010: 93). Bu tanımlama Sufi inanın Kuran'daki kaynaklarıyla uyumludur. "Doğu da, Batı da nereye dönerseniz Allah'ın vechi (yüzü, görünümü) orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar ve her şeyi görür-bilir" (Kuran, Bakara: 115).

Bizzat inancın kutsal kitabı Serencam'da da "Gören" sözcüğü birkaç yerde açıklanır. "Ey insanlar! Biz sizleri körlerin görenleri olmanıza karar verdik. Körlere rehber olunuz. Benden sonra birisi ortaya çıkacak, size hile yapacak. Fakat siz kör olmayınız, gören olunuz" (Minorsky, 1911: 35).

1453-1650 yılları arasındaki Osmanlı kayıtlarına göre Anadolu'da toplam **32 Lek-Türkmen** topluluğu bulunur. 13 Lek topluluğu Kayseri bölgesi Danişmend Türkmenleri ile birliktedirler. Bilindiği gibi 1071 Malazgirt savaşı sonrası, Orta Anadolu'da Danişmend Beylik Devleti (1071-1178) kurulmuştur. 12 Lek topluluğu Mardin'dedir. Diğerleri Amasya (1), Maraş (1) ve Diyarbakır'da (1) yerleşiktir. Bir tanesi Bozulus Türkmenleri'ndendir. 10 Lek topluluğu, devlet görevlisi kethüdalar tarafından yönetilmektedirler. İlginç bir not olarak Kayseri Lekleri kış aylarını, Arap vilayetlerinde geçirmektedirler (kışlalarda kışlamaktadırlar. A.K.) (Halaçoğlu, 2009:1601-1603).

Edmonds, 20. Yüzyılın başında Süleymaniye ve Erdelan saraylarında günlük kaba konuşma dilinden çok ileri düzeyde olan Goranice (Görence) kullanılmasını ilginç bulur. "...ve tüm bunlar şöyle bir izlenim uyandırmaktadır; bu bölgede çok da uzak olmayan bir geçmişte göreceli olarak ileri bir yapıya sahip olan Gorani konuşan bir halk oturmaktaydı. Kürdi konuşan ve kaba bir yapıya sahip olan bir göçebe dalgası bölgeyi istila etti" (Edmonds, 2003: 29, 31). Edmonds, dönemdeki Avrupalı yazarların görüşlerini de paylaşır. "Birçok Avrupalı yazarın kesin görüşüne göre, Gorani dili Kürtçe bir dil değildir" (Edmonds, 2003: 28-29, Minorsky, 1911: önsöz). Guranlar-Görenler_Hünkâri (Ehl-i Haklar) kendilerine inanç, dil, kültürel ve etnik açıdan en uzak halkın bir parçası olarak tanımlanmaktadır.

Luristan'ı adını veren Lur halkı, Hindistan kökenli çingenelerdir. Minorsky, Kirmanşah Bahtiyarileri'nin Senendej civarında oturan Sünni Kürtlerden çok farklı kültürel ve fiziksel yapılarına değinir (geniş bilgi için bkz: Küçükkalfa, 2018).

İnancın doğal yayılım alanı Zağros dağlık bölgesindeki Türk nüfusu, İran toplam nüfusunun yaklaşık %10'udur (Roux, 2008: 239, 461). 1925 yılı sonrasında, iç göçler sebebiyle Zağroslardaki Türk nüfus aleyhine bozulan nüfus yapısı, 1994 yılında Amerikan ordusunun Irak'a müdahalesi sonucu Irak'tan İran'a yönelen mülteci göçleri sebebiyle bir kez daha Türk toplulukları aleyhine değişmiştir.

4. İran Fars Devleti'nin İcadı ve Türk Etnik Kimliğinin Yok Sayılması bağlamında Elâhi Ailesinin Etimolojik Kodları

4.1.Ceyhun-abadi Etimolojisi

Nimetullah Mokri Ceyhunabadi'nin 1871–1920), oğlu Nur Ali Elâhi Mokri Ceyhunabadi'nin baba yurdu, Kirmanşah-Sahne-Dinever kırsal bölgesinde Ceyhun Abad / Jeyhunabad yani Ceyhun köyü idi. Bilindiği gibi kadim adı Oxus olan Amuderya nehrinin Türkçe adı Ceyhun'dur. Firdevsi'nin Şahnamesi'ne göre Türkler ve İranlılar arasında sınırdı. (Küçükkalfa, 2021) Doğu'dan Batı'ya göç eden Türk boylarının geldikleri yerlerin adlarını, yeni yurtlarına verdiklerinin birçok örneği bilinmektedir. Ceyhun ve/veya Ceyhan Türkiye'deki yaygın adlardandır. Adana'da bir nehrin ve bir yerleşimin adı da Ceyhan'dır.

4.2. Sakineh Khanum hakkında

Nur Ali Elâhi / İlahi'nin annesinin adı Sakineh Khanum yani Sakine Hanım'dır. Türkiye'de "Sakine" türkülleri vardır ve 21. yüzyıl öncesi yaygın Türk kadın adlarındandır. "Hanım" adı öz Türkçe'dir.

4.3. Mukri (Mokri) Tarihi

'Nur Ali Elâhi Mokri Ceyhunabadi' ve ailesinin soy bağları, Mukri/Mokri etnisitesiyle ilgilidir. Mukriler'in (Mokriler'in) izleyebildiğimiz tarihleri 2. yüzyılda Uzakdoğu'da Ussuri ırmağı kenarından başlamaktadır. Mukriler'in 3. yüzyılda batıya ilerleyişleri, Avarlar (Abarlar) tarafından durdurulmuştu, 6. Yüzyılda Göktürk Hakanlığı'na katılan Mukriler, Göktürkler'in yıkılmasıyla Avarlar'la birleşip Türgiş hakanlığını kurmuşlardı. Avarlar bozkırlı, Mukriler dağlı idi. Uyuşmazlık iç savaşa yol açmıştı. Türgiş Hakanlığının dağılmasıyla Mukriler'in bir kısmı Özbekler'e, diğer bir kısmı Kırgızlar'a katılmışlardı (Gumilev, 2003: 225-232). Türkmenistan'da yerleşik Türkmen boyları arasında Türkmen-Mukriler bulunmaktadır (Ataniyazov, 2005, Ataniyazov, 1999:10/2-31). Mukrileri, 15. yüzyılda yani Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri zamanından itibaren Türk-İran

sınırında bulunan Savuçbulak'ta da (Soğukpınar'da da) görmekteyiz. Savuçbulak'ın ve civarındaki yörelerin Türkçe adları günümüze kadar sürmüştür (Nikitin,1991: 83-84, Şeref Han, 1971:1/321-329).

1880 yılında Sünni Kürt Şeyh Ubeydullah'ın Savuçbulak'ı ele geçirmesiyle Savuçbulak'ın Şii halkı katledilmiş (Sarıkçıoğlu, 2013:5/18). Savuçbulak'ın demografik ve inanç (mezhep) yapısı değişmişti. 1925 yılında İngilizler'in patronajında Kaçar-Türk devletinin son bulması ve İran-Fars devletinin kurulmasının sonuçlarından birisi de, Savuçbulak (Soğukpınar) adının Mahabad olarak değiştirilmesiydi. Bilindiği gibi burada 1 yıldan az süreli süreli Mahabad (Mah Abad) Kürt devleti kurulmuştu.

2. Yüzyıldan günümüze kadar uzanan, Mokri / Mukri tarihi ve etimolojisi*, kuşkusuz bu araştırmanın kapsamını çok aşmaktadır (*Geniş bir değerlendirme için bkz. Küçükalfa, 2022; Gumilev, 2006:108-114, 333, Yıldırım, 2012: 22/172-190).

Ceyhun-abadi'lerin aile soyadını aldıkları Mokri / Mukri, Türk tarihi'nin bir parçasıdır.

5. İran Araştırmalarında Oryantalistlerin Zorlukları

İran'da Kadisiye savaşı (632 yılı) ile birlikte başlayan, 300 yıldan fazla süren Arap egemenliğine karşı tepki olarak "Şuubiye" yani İran Milliyetçiliği oluşmuştur. Bu konu hakkında ünlü Türk tarihçi Aşıkpaşazâde "Acem (İranlı), Türk'ü kendisine destek edinerek Arap'a galip oldu" der. İbn Haldun ise "Kuran ve Hadisler Arapça olmasaydı. Arapça'dan eser kalmayacaktı. Öyle ki İslâm kültürünün kalbi Irak, Horasan ve Türkistan'da da Arapça terkedilmiş, eğitim ve ilim dili olmaktan çıkmıştı" der (Aşıkpaşazâde, 2008: 38, İbn Haldun, 2005: II/ 686, 687).

Türkler'in ve Moğollar'ın Gazne Türk devleti ile başlayan İran (963-1925), Hindistan ve Ortadoğu'daki egemenlikleri yaklaşık 1.000 yıl sürmüş, 3 farklı anadil (Türkçe, Farsça, Arapça) birlikte var olmuş, 3 ana dilin sayısız türevleri oluşmuştur. 3 farklı ana dil birlikte kuralsız olarak konuşulur iken, bölge halklarının inançları, gelenekleri de birbirlerini etkilemiş ve karışmıştır. Kuşkusuz Ehl-i Haklar'ın Guran / Gören bölgesi, araştırmacılar için en zor alanlardandır.

Arap coğrafyasında İslâm'ın Sünni mezhebi egemen iken, İran coğrafyasında Şii mezhebi egemendir. İran'daki Araplar arasında yaygın heterodoks inancı olan Nusayrilik de yerini Ali ilâhi inancına terk etmiştir (Segal, 1895: 145). Ali ilâhiler'in İran'da tutunabilmesi, inanç olarak İran Şii'liğine, günlük rutin olarak Ehl-i Haklar'a uyumlarıyla mümkün olmuştur. Ali ilâhiler'in günlük rutinlerine şahit olan Batılı oryantalistler, onları genellikle Ehl-i Hak toplulukları olarak değerlendirmişlerdir. (Bkz: Musalı, 2013 / Ali ilâhiler)

**Mr. Bruinessen'e özel bilgilendirme notum: Firdevsî'nin Şahname'sine göre, İran ülkesine 1.000 yıl egemen olan zalim Arap kralı Dahhâk'ı (Zahhâk'ı), Demirci Kava öldürmemiştir. İran hükümdarları soyundan Feridun / Efridun onu esir almış ve hapsetmiştir. Dahhâk'ın 1.000 yaşındaki eşleri ile evlenen ve 500 yıl krallık yapan Feridun, Tarihi yeniden başlatmış, bilinen Dünya'yı oğulları arasında paylaşmıştır. (Küçükkalfa, 2021)*

5.1. Sufilerin, Simgesel Dili...

Şems-i Tebrizi sufilerin simgesel dili hakkında "söz ilim yolu ile söylerler, sırları da işaret yolu ile anlatırlar." der. Sufi terminolojide her söz, sırrı-mesajı açıklayan başka bir söze işaretti. Bizzat Hacı Bektaş-ı Veli, "Arifler katında her sözün üç önyüzü, bir ardılı vardır. Arifler, onlara sözün önyüzünü söylerler, utanılacak söz söylemezler" der (Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, 2007: 32). Şeyh Bedrettin ise "Kuran'ın açık ve gizli anlamı vardır. Gizli anlamının yedinci gizliliğe değin anlamları vardır" der ve cennet sözcüğünü ele alarak onun yedi anlamını açıklar (Küçükkalfa 2017; Şemsi Tebrizi, 2009: 115, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, 2007: 32, Şeyh Bedrettin, 1995: 341, 342).

Yabancı bir kültürle yoğrulmuş Oryantalistler'in entelektüel bir sufi ile buluşması da, sufilerin gizemli diline aşına olması da zordur. İki kardeş Şikariyan'la sohbetlerimize şahit olan Bayan (anne) Şikariyan sırların ortaya saçılmasından sürekli tedirginlik içindeydi, birkaç kez oğullarını uyarmaktan kendini alıkoyamamıştı (2016).

5.2. Yoksul ve Cahil Halk

Önceki satırlarımızda, 20. Yüzyılın başında yoksul ve cahil halkın varlığından bahsetmiştik. Günümüzde de bu yapının önemli bir kısmı, zorunlu ilk eğitim sonrasında eğitimle bağını koparmaktadır. Ortadoğu genelinde kitap okuma oranları da çok düşüktür. Bu kişilerin önemli bir kısmı dini cemaatlarla bağ kurmaktadır. İnancına ait yeni bilgiler edinmek arzusunda olan Ali ilâhi inancı takipçilerinden olan Azerbaycan Türk'ü İltimas Ahmediyân, "nasiplenmek" için, kendi inancına yakın olduğunu tahmin ettiği diğer heterodoks hanegâhları da ziyaret etmekte, farklı dini liderlerin bilgileriyle, kendi dini bilgilerini zenginleştirmektedir (Küçükkalfa, 2019). Bu grup, bölge halkından olmayan araştırmacıların/ oryantalistlerin en önemli bilgi kaynağıdır.

Tüm geleneksel halkın diğer buluşma ve bilgi edinme mekânları olan Çayhaneler'de, halk genellikle "neşelenmek" için buluşur. (İran'daki birçok Çayhane'nin neşeli sohbet ortamında bulundum.) Mehmedova, Tebriz çayhanelerin "neşeli, komik, irrasyonel" bilgilenme ortamına işaret eder (Memmedova, 2022: 285). Kuşkusuz çayhaneler, yerel dile ve kültüre yabancı araştırmacıları, yanılmaya en uygun mekânlardır.

Photo 4: Bir tepenin ardından Baba Yadigâr Türbesi Görünümü, James Waite & Jamileh Heydari, 2003, Persia (1970-1980) Photo: 113, Yassavoli Book, Tehran

6. Sonuç

Bilindiği gibi Avrupa’da din savaşlarını sona erdiren 1648 Westfalya anlaşması ile “Prens’in milliyetinin ve mezhebinin, halkında milliyeti ve mezhebi olduğu” kabul edilmiştir. Gazne-Türk devleti ile başlayan İran’daki 1.000 yıllık Türk egemenliği (1963-1925), İngiltere’nin müdahalesi ile sona ermiştir. 1925 yılı sonrası oluşturulan teoriye göre İran’da Türkler hiç var olmamışlardı. Türkçe konuşanlar, Türk ve Moğol zulmü altında Türkçe öğrenmek zorunda kalan Azerbaycanlılar’dı. İran’ın yerel/ otokton halkları Farslar (Persler) ve Kürtler’di. Yeni bir devlet ve yeni bir halk icat ediliyordu. Bu yeni duruma uyum gösterenler aydınlara ve inanç önderlerine parlak bir gelecek vaat edilmişti. İran’daki kültürel hazine, 3.000 yıllık Fars-Pers kültürüne ait olduğu ilan edilmişti. Günümüzde de 1.000 yıllık Türk Kültür hazineleri “Persian Art” olarak tanımlanır.

Pers-Fars devleti kültürel olarak tanımlanınca, Kürdistan’ın da kültürel olarak yaratılması gerekiyordu. Ehl-i Hak inancı ve kültürü iyi bir alternatif olarak görünüyordu. Bazı sorunlar vardı. Rus oryantalistlerden miras bir külliyat vardı. Oryantalistlerin farkına vardıkları gibi Lekler, Karakoyunlular, Guranlar-Görenler, Kürt değillerdi. Minorsky’nin yayınladığı “Serencam”, onların

Orta Asya kökenli olduğuna işaret ediyordu. Başlangıçtan itibaren Bayrak Kuşcuoğlu ile başlayan 24 şairlik (+ şair Sail) Kelâm külliyyatı (Kanon, Canan) başlangıçtan itibaren Türkçe idi. Kürt ve Kürdistan'a dönüşüm nasıl olmalıydı? Halkın cahil ve yoksul olması bir avantajdı. Nur Ali Elâhi'nin (1895-1974) keşfedilmesi, yeni rejime uyum gösteren Azerbaycanlı aydınlarla göre oldukça geç bir tarihte oldu. O, 21 yaşına kadar dört duvar arasında yaşayan ve sürekli ilâhi sesler duyan, 35 yaşına kadar, saç ve sakalları uzun bir derviş giysisi ile dolaşan Nur Ali Elâhi, uygun bir adaydı. O, daha 11 yaşında Ehl-i Hakk inancının "Hünkârı-Havendigârı" Sultan İshak'ın varlığını bedeninde hissetmişti. Batılı oryantalistler tarafından takdir gören, zengin hayal dünyası ile betimlenen verimli yazarlığı, kör kızkardeşi Melek Can Nemati (1906-1993) ve oğlu Behram Elâhi (d. 1931-...) tarafından sürdürüldü.

Behram Elâhi'nin 1982 yılında kurguladığı "mezarından kanat çırparak gözden kaybolan kutsal ölü Nur Ali Elâhi..." senaryosu, geleneksel Ehl-i Hak pirlerini öfkelenmişti. 1987 yılında (İran takvimi, Şemsi 1386 yılında) toplanan Ehl-i Hak Meclisi'nde "Elâhi ailesi ve eserleri inanç dışı kabul edilerek" afroz edilmişti.

Nur Ali Elâhi ve ailesinin zengin hayal güçlerinin yansıması olan (ve Ehl-i Hakları'da kapsayan) eserleri, oryantalistlerin (Bruinessen, Kreyenbroek ve diğerlerinin...) referans kaynağı olarak kabul ettikleri gerçeği ile karşı karşıyayız. Batılı odaklarca "Fars/ Persian & Persian Art" efsanesi ile birlikte "Elâhiler ve Ehl-i Haklar" efsanesi de sürdürülmeye devam ediyor.

Teşekkür

Ehl-i Haklar konusuna ilgimi sağlayan Prof. Hüseyin Düzgün'e (Hüseyin Mohammadzade Sadigh-Siddık), Ehl-i Haklar" konusundaki kitabıyla beni cesaretlendiren Namiq Musalı'ya, İran sahasındaki araştırmalarıma desteklerini esirgemeyen Babek ve Sasan Şikariyan'a, "Kürtler" foto-albüm kitabını hediye eden, eserin sahibi Nasrullah Kasrian'a, Emir Recebi ve Zehra Fermani'ye, Babek Cevanşir'e, Ali Rıza Mukaddem'e, Muhammed Haşimi'ye, İltimas Ahmediyân'a, Ali Rıza Sarrafî'ye, Arapça kaynaklar konusunda yorumlarını esirgemeyen Maruf Çetin'e teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Âşıkpaşazade, Derviş Ahmed Âşiki, (2008). *Aşıkpaşazade Tarihi*, (haz. Cemil Çiftci), Mostar yay. İstanbul.

Ahmed Teymur Paşa, (2008). *Arap Kaynaklarına Göre Yezidilik ve Yezidiliğin Doğuşu*, (çev. Eyüp Tanrıverdi) Ataç yay. İstanbul.

Ataniyazov, Soltanşa, (2005). *Secere-Ansiklopedik Türkmen Etnik Adları Sözlüğü*, (çev. Y. Karasoy, U. Deniz Aşçı), Tablet yay. Konya.

Ataniyazov, Soltanğa (Soltanşa), (1999). "Türkmen boylarının Geçmişi Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 1999, sayı 10, s. 2-31.

Attar, Feridüddin, (2007). *Mantıku't-Tayr*, (çev. Sedat Baran) Lacivert yay. İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya, (2009). *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi yay., İstanbul.

Babacan, İsrail, (2005). "İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları, Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelâmları", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s. 33, ss.213-230.

Barthold, V.V., (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Bruinessen, Martin Van (1991). "Hacı Bektash, Soltan Sahak, Shah Mina Sahib, and Various Avatars of a Running Wall / Hacı Bektaş, Sultan Sahak, Şah Mina Sahib ve Koşan Duvarın Farklı Hikâyeleri". *Turcica*, XXI-XXIII. 55-69.

Bruinessen, Martin van,. (2014). "Veneration of Satan among the Ahl-e Haqq of the Gûrân region / Gûrân bölgesi Ehl-i Haklarında şeytana saygı" , *Fritillaria Kurdica - Bulletin of Kurdish Studies – No 3-4 / www.kurdishstudies.pl*.

Bruinessen, Martin van,. (2020). "The Peacock in Sufi Cosmology and Popular Religion: Connections between Indonesia, South India, and the Middle East / Tasavvuf Kozmolojisinde ve Popüler Dinde Tavus Kuşu: Endonezya, Güney Hindistan ve Orta Doğu Arasındaki Bağlantılar", *Episteme: Jurnal Pengembangan Ilmu Keislaman*, 2/15, p. 177-219.

Bruinessen, Martin van,. (2022). "Islam's margins: Ahl-e Haqq, angels and peacocks, and the marginal scholars who loved them / İslam'ın marjinalleri: Ehl-i Hak, melekler ve tavus kuşları ve onları seven marjinal bilgiler " *Faces of Islam: Of Tolerance and Coercion / "İslam'ın Yüzleri: Hoşgörü ve Zorlama" konferansında sunulan bildiri, Utrecht Üniversitesi, 13-14 Ekim 2022, pp. 1-12.*

Cevanşir (Javanshir) Babek. (2015). "Fars Dili'nin Oluşumunda Türkçe'nin Etkisi", *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı, 11-13 Kasım 2014, Cilt I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., s: 117-144, Ankara.*

Düzgün, Hüseyin (Hüseyin Muhammedzâde Sıddık), (1990). *Bayrak Kuşçuoğlu - Kelâmlar*, (Şemsi 1369 / M. 1990), Tahran.

Edmonds, Cecil John, (2003). *Kürtler, Türkler ve Araplar, 1919-1925* (çev. Serdar & Serap R. Şengül), Avesta yay. İstanbul.

Fettah, İrfan Abdülhamit, (1995). "Eş'arı" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.11, s. 444-447.

Fraser, Angus, (2005). *Çingeneler*, (çev. İlkin İnanç) Homer yayıncılık, İstanbul.

Gordlevsky, Vladimir A., (2010). Karakoyunlu-Maku Hanlığı'na bir geziden (1916) derlenmiş bilgiler (çev. Namıq Musalı) *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi-Forschung Zeitschrift über Alevitentum un Bektaschitentum*, Almanya sayı 4, s.93.

Gökdağ, Bilgehan A.,- Heyet, M. Rıza, (2004). "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *bilig dergisi*, sayı 30, ss.51-84.

Gumilev, L. N., (2006). *Avrasya'dan Makaleler*, (çev. Ahsen Batur) Selenge yay. İstanbul 2006.

Haerincx, Ernie & Overlaet, Bruno, (2008). "Holy places in Pusht-i Kuh, Luristan. Rural Islamic shrines in the Central Zagros, W-Iran, in: Continuity and Change in the Realms of Islam (Pust-i Kuh, Luristan'da Kutsal Yerler, Orta Zağros, Batı İran'daki Kırsal İslam Tapınakları)", *Orientalia Lovaniensia Analecta 171, Leuven, 2008: 287-310, 20 pl.*

Hamzeh'ee M. Reza, (2008). *Yaresan / Ehl-i Hak*, (çev. Ergin Öpengin) avesta yay. İstanbul; Adjarian, 1926: 295 / Ziba, 2008: 180

Hiriyan, Mysore, (2011). *Hint felsefesi Tarihi*, (çev. Fuat Aydın) İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, (2007). *Makalat*, (Haz. Ali Yılmaz, Ali Öztürk, Mehmet Akkuş) Türk Diyanet Vakfı yay. Ankara, s.32.

Ifrah, Georges, (2005). *Sıfırın Gücü, Rakamların Evrensel Tarihi*, (çev. Kurtuluş Dinçer) Tübitak yay. Ankara.

İbn Haldun, (2005). *Mukaddime*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh yay. İstanbul. II/686, 687.

İbn Kesir, (1994). *Büyük İslâm Tarihi / El Bidaye V'en-Nihaye*, Çağrı yay, İstanbul, c. 7, s.496-498.

İktışafi Perviz-i, (2002). "Türk ve Fars" ile "İran"ın Çok Ulusluluğu" Meselesi, (çev. Mehmet Kanar) *Nüsha Dergisi*, s.7, ss. 63-72.

Jukovsky, V. A., (2013). "İran'da Ehl-i Hakk Tarikatı-1887" *Namıq Musalı, Rus Orientalistlere göre Ehl-i Haklar, önsöz yay. İstanbul 2013, s.99-141.*

Kadı / Qadi, Abd al-Raḥim ibn Aḥmad Qāḍi, (!977). *İslamic Book of the Dead: A Collection of Hadiths on the Fire & the Garden (İslami Ölüler Kitabı: Ateş ve Bahçe Hakkındaki Hadis Koleksiyonu)*, Diwan Press, İndiana.

Karadeniz, Yılmaz, (2013). İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe İle Rıza Han Pehlevi'yi İktidara Getirmesi (1921) / Britain's Military Coup In Iran Reza Khan Pehlevi Bring It To The Government (1921), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, Sayı/Issue: 27, s.s. 292-305

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, (1998). *Yaban*, İletişim yay. İstanbul.

Kasraian, N., (2012). *Kurds of Iran*, Tahran; (Photo. 108: Baba Yedigâr'da Ehl-i Haklar'ın kadim ritüeli, horoz etini kemiklerinden ayırıp, kutsal bir yemek hazırlıyorlar.)

Keskin, Hasan, (2002). "Kuran'da Meleklerin Hz. Adem'e Secdesinin yorumu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi s. 2, ss.107-126*.

Kreyanbroek, Philip G., (2022). "The Religious Textual Heritage of the Yârsân (Ahl-e Haqq) / Yârsân'ın (ehl-i Hak) Dini Metinsel Mirası (Ehl-i Hak)", *Oral Tradition*, 35/2 (2022):331-340.

Küçükkalfa, Ahmet, (2015). "Orman-Oraman Etimoloji", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi/ Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University 2015*, 65(2): 69-79.

Küçükkalfa, Ahmet, (2017). "Hünkâr'ın Aslanları" *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum*, sayı 16, s. 325-354.

Küçükkalfa, Ahmet, (2017). "Nimetullâhiler, Safeviler ve Nimetulâhi Röportajlar (2014 ve 2015), *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum*, , sayı 15, ss. 301-321.

Küçükkalfa, Ahmet, (2017). "Hatâyiler, Etimoloji, Tarih, Kültür" *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum*, sayı 17, s. 211-249.

Küçükkalfa, Ahmet, (2018). "Hünkariler, Luristan Hünkarileri" *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum*, , sayı 2018 /18, s. 341-378.

Küçükkalfa, Ahmet, (2019). "Ali İlahiler", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum*, sayı 20, s. 277-299.

Küçükkalfa, Ahmet, (2021). "Firdevsi ve Şahname'nin Kayıp Hikâyeleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.3, s.5, ss. 13-36.

Küçükkalfa, Ahmet, (2021). Bayrak Kuşcuoğlu Ehl-i Hak / Hünkâri İnancının Ulu Ozanı, " *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum*, sayı 23, s. 189-218

- Küçükkalfa, Ahmet, (2022). *Türkmen Kürtler*, www.academia.edu.
- Mehmedova, İlhame, (2022). “Kaçarlar Döneminde Tebriz Şehrinde Çayhaneler”, *18. Türk Tarih Kongresi (1-5 Mayıs 2018) Kongre Bildirileri, Ankara, c.2, s. 281-289*.
- Melikoff, İrene, (2007). *Kırklar Ceminde / Yakın ve Ortadoğu Cemaat-Dışı Oluşumlarında Evrensellik ve Gnostisizm*, (çev. Turan Alptekin), Demos yay. İstanbul.
- Mevlana, Celâleddin Rumi, (2000). *Divân-ı Kebir*, (haz. Abdülbâki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Minorsky, Vladimir, (1911 / 1922). “Serencam Kitabının Tercümesi”, *Namıq Musalı, Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar, önsöz yay. İstanbul 2013, s. 195-282*.
- Musalı, Namıq, (2013). *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*, önsöz yay. İstanbul.
- Nikitin, Bazil, (1991). *Kürtler*, (çev. Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya) Deng yay. İstanbul
- Ögel, Bahaeddin, (1995). *Türk Mitolojisi*, TTK yay. Ankara, c. 2, s. 534, 536 ; (Harva, Uno, 1938. *Die religiosen Vorsellungen der Altaischen Völker*, Helsinki, s.473 / Radlof, W.,-tarihsiz. *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Südsibiriens, I - IX, S t. Petersburg*)
- Parvin, Mustafa-Lange, Benoit, (2023). *Expo İran, Cathedrale de Lausanne 23.2-30.3.2023*. Lausanne / Lozan.
- Petruşevsky, I. P., (2013). “Ehl-i Hak veya Ali İlahiler”, *Namıq Musalı, Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar, önsöz yay. İstanbul 2013, s. 454*.
- Rawlinson, H.C, (1839). “Notes on a march from Zohab, at the foot of the Zagros, along the mountains to Khuzistan (Susiana) and from thence through the province of Luristan to Kirmanshah, in the year 1836”, (1836 yılında Zagros'un eteğindeki Zohab'dan dağlar boyunca Kuzistan'a (Susiana) ve oradan da Luristan eyaleti üzerinden Kirmanşah'a yürüyüşe ilişkin notlar)”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*.
- Roux, J. Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları.
- Roux, J. Paul, (2008). *Türklerin Tarihi*, (çev. A. Kazancıgil, L. Arslan Özcan), Kabalcı yay. İstanbul.
- Sarıçioğlu, Melike, (2013). “İran Arşivlerine göre Şeyh Ubeydullah İsyanı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kilis 2013, c. 3, sayı 5, s.1-35*.
- Schimmel, Anne Maria, (2004). *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, (çev. Ekrem Demirli), Kabalcı yay. İstanbul.
- SegalE,I.L., (1895). “Ali Allahiler”, *Musalı, 2013, Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar, önsöz yay. İstanbul, s.143-158*.

- Sever, Erol, (2011). *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, Berfin yay,, İstanbul.
- Şemsi Tebrizi, (2009). *Makalat*, (Haz. Mehmet Nuri Gençosman) ataç yay. İstanbul.
- Şeref Han, (1971), *Şerefname-Kürt Tarihi*, (çev. M. Emin Bozarıslan), Ant yay. İstanbul.
- Şeyh Bedreddin, (1995), *Varıdat*, (Haz. İsmet Zeki Eyüpoğlu), Der yayınları, İstanbul.
- Topaloğlu, Ömer, (1996).*Çağdaş İran Tarihi (1914-1945)*, Fırat Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı (Tez). Elazığ.
- Tryjarsky, Edward, (2012). *Türkler ve Ölüm*. (çev. Hafize Er), Pinhan yayınları, İstanbul.
- Waite, James & Heydari, Jamileh, 2003, *Persia (1970-1980)*, Photo: 113, Yassavoli Book, Tehran
- Yağlı Mavil, Hikmet, (2011). *Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin Kelâm Sistemi ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Ana Bilim Dalı, Dr. Tezi, İstanbul, s.27; Wilhelm Spitta, Zur Geschichte Abu'l-Hasan al-Aş'arî's, s. 82; İrfan Abdülhamit "Eş'arî, Ebü'l-Hasan", DİA, XI, 447.
- Yıldırım, Kürşat, (2012). "Tatar Adının Kökeni Üzerine" *Türkiyat Mecmuası*, c. 22, s.172-190.
- Yıldırım, Nimet, (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalıcı yay. İstanbul.
- Yıldırım, Nimet, (2009). "Zerdüş't ve Öğretisi", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, s. 3, ss. 5-24, İstanbul.
- Zeynel, Ali. (2004). *Kakaiye Hareketi*, Ankara Üniversitesi-İslâm Mezhepler Tarihi (Tez), Ankara.